

Prijedor

Ja imam 55 godina. Prije rata sam živjela u Prijedoru. Nas petero je živjelo skupa. Život moje porodice je bio sasvim solidan, jer poslednjih deset godina, pred rat, radili smo svi u porodici. Imali smo dvojica kola, veliku kuću na sprat, garažu, ljetnu kuhinju. Išli smo na more svake godine.

Bilo je lako naći posao. U Prijedoru je bilo preduzeća; Selpak, Mira Cikota, proizvodnja keksa i vafla i bombona i čokolada, još jedna firma dole u Brezičanima, proizvodnja sokova...

Stanovništvo je bilo mješano u Prijedoru. Gdje sam ja bila zaposlena nisam znala koliko je bilo jednih, koliko drugih, koliko trećih, dok nije zaratilo se. Nit' me je to zanimalo, nit' me je ko pitao. Kad je zaposlenje bilo u pitanju, bila sam i u savjetu, nikad nismo rekli ovaj je Srbin, ovaj je Hrvat, ovaj je Musliman. Zapošljavali smo po nekim kriterijima svojim koje smo imali u Pravilniku.

Bio je sasvim drugačiji odnos religije u odnosu na sad, u toku ratnog stanja. Nije bilo da popovi i hodže narod huškaju na ovu ili onu naciju. Išlo se u crkvu.

Muslimani su najmanje išli, samo Ramazan kad je petkom kad se ta džuma klanjala, i to možda desetak, petnest ljudi iziđe iz džamije. A nedeljom sam vidjela Hrvate i Srbe kako idu u crkvu. Nit' je ko kome smetao, nit' je branio.

Meni su se više dopadali lideri prije deset godina koji su bili na položajima u Jugoslaviji, u Bosni i Hercegovini i u svakoj republici. Pred rat su na vlast došli nacionalisti, koje ja ne podržavam ni dan danas, jer ne rade uopšte u interesu naroda, nego za svoj lični interes. Prije rata, političari Jugoslavije dok smo bili, tu su bili zastupljeni i Bošnjaci, i Srbi i Hrvati, to je bilo jedno predsjedništvo, nisu se republike razlikovale, sve su imale ista prava i isto učešće u najvišem organu vlasti. Sad, u ovom periodu, se razlikuju. Jedni vuku na svoj račun, jedni vuku na svoju stranu. To je što se meni ne dopada. Meni je stvarno žao raspada Jugoslavije. Bilo je daleko bolje za sve i jednu republiku, ne samo za Bosnu i Hercegovinu.

Rat je u moju opštinu došao 23. maja '92. godine. Mi smo dvadeset dana radili normalno i Srbi, i Muslimani, i Hrvati. Srbi su 30. aprila zauzeli vlast. Primjetila sam puno nepoznatih ljudi u Prijedoru, kao vojska. U nas je bio garnizon, služila se vojska u Prijedoru, ali to nisu bili mladi ljudi. To su bili stariji ljudi, preko dvadeset pet, trideset, četrdeset, do pedeset godina.

Sve je to mene zabrinjavalo. Kad izlazim od svoje kuće, prolazim kraj Doma oficira. Bila je tu i jedna ljetnja bašta i ribnjak, pekla se riba, i oni valjda tu dolaze na doručak i ručak. Međutim, 30. aprila kad su oni preuzeli vlast, ja sam pošla ujutro na posao, Nekoliko dana prije 30. aprila, kad su oni preuzeli vlast, rekla sam jednom svom kolegi, reko: "Meni ovo ne miriše na dobro". Kaže: "Što?" Reko: "Puno mi nepoznatog svijeta u Prijedoru". "Kakvog svijeta?" Reko: " Vojske, i to ekavski govore. Ja kad idem s posla ili do prodavnice, sretam njih, ekavštinu govore, reko", al najviše ima Srbijanaca i Crnogoraca". " Ma, nije to to!" Taj

kolega mi je Srbin. Kad sam pošla 30. aprila ujutru na posao, stoji deset na jednoj strani, deset na drugoj strani, deset na trećoj strani. To je jedna raskrsnica. Ja sam vidjela da ja tu nikoga živog ne poznajem, nit mi ko veli dobro jutro, nit išta. Kad sam prošla pored SUP-a i Opštine vidjela sam vreće pijeska i mitraljeska gnjezda i onda sam u sebi skontala, da su oni preuzeli vlast preko noći, pošto je predsjednik bio Musliman u opštini. I odmah je preko radija reklo da su oni to morali tako uraditi jer su Srbi ugroženi u Prijedoru. I ja nazovem muža, kažem: "Kad pođeš, nemoj reagovat ni našto, ne okreći se, na poso moraš ići, al' oni su noćas preuzeli vlast". Al' normalno se hoda po gradu i tako... Tako je bilo dvadeset dana do dvadeset trećeg maja. Petak je bio. Oni u zadnje vrijeme nisu zalazili u muslimansko selo, tu je TO, Muslimani. Tako, ako je srpsko selo, Srbi su bili u TO. Oni nisu zalazili kod nas u naš dio grada, most nas dijeli. Međutim, taj dan oni su krenuli gore, prema Hambarinama. Njih četvorica. Naši su ih, ta TO zaustavila i pitala gdje će. Navodno da je došlo do sukoba između njih, i kao naš je pucao i ubio je jednog vojnika. Ali to je opet namještaljka bila, jer odmah su za njima krenuli tenkovi, jer oni nisu mogli ni javiti ni da je bilo, ni da nije bilo. Tenkovi su krenuli i počeli su tući Hambarine. I onda se vrata ponovo na Kozarac i onda su dva tri dana tukli Kozarac. Tukli, tukli... Nakon deset dana, pojavila je se jedna tabla. Gdje je bila tabla Kozarac, stavili su selo Radmilovo. Radmilovo selo nigdje nije bilo u Prijedoru, ja nisam Prijedorčanka ali nigdje nije bilo Radmilovo selo. Radmilo se zvao komandant vojske srpske u garnizonu pravom, redovne vojske. I dovode iz Engleske novinare sa kamerama Jedna profesorica govori engleski i ona njima kaže ovo vam je srpsko selo Radmilovo koje su uništile Zelene beretke. I meni jedna moja kolegica Srpkinja, koja je živjela u Kozarcu kaže, a izbjegla je iz Kozarca kod Muslimana u Prijedoru, veliki prijatelj, i zadesila se tu noć, kaže: "Ja sam volila da sam u zemlju propala nego kad pokaza moju kuću u Kozarcu kao to Radmilovo, a ne kao Kozarac da su uništili Srbi, nego Muslimani uništili Radmilovo. Ja u Prijedoru više ne živim, ja odlazim!". Isti dan je otišla za Beograd. I tako je počelo.

Slijedeće sedmice, jedan dan ujutru u pola pet samo pucnjavu čuješ. Po bašti granate sipaju, kuće gore iz čista mira, u pola pet. U pola pet popodne mi smo izišli i ja se predala četnicima.

Ujutru sljedeći dan, do deset sati su samo išli oružjem oko kuća i izbacivali narod iz kuća. Svi su nepoznati bili, svi su bili s bradama, marame svezane na glavi, oružje oko pojasa, bombe, noževi do koljena... Ja sam izletila iz kuće, pošto je nas šestero u kući bilo. Pita: "Kolko vas ima?" Reko: "Petero". Kaže: "Izlazite!", da nam Alija majku balinsku, "Zar vas još ima po kućama?!". I mi smo izišli, ruke u vis... Pretrpaše muškarcima džepove. Krenuli smo, ne znamo kud. Meni je bilo zlo na mostu. Oni su mi donijeli soka, umili sa tim sokom, dali mi da se napijem malo. Krenuli smo i pred MUP. Tamo stoje tri, četiri autobusa. Autobusi su skoro svi puni, za Omarsku, za logor Trnopolje. I žene i muškarci. Svi, i Hrvati i Muslimani. I slučajno dvojica, trojica kolega od mog sina ugledaju nas i pitaju: "Kud ćete vi teta?" Reko: "Idemo u logor". Kaže: "Hajte vi sa mnom. Imate li gdje? Ako nemate da vas vodim kod svoje mame". Reko: "Imam". Kaže: "Hajte sa mnom!"

Oni njemu psuju. "Oni su meni na spisku!", govore. "Ma, kad ste radili spiskove? Kad ste spiskove radili?" Na svakoj zgradi, na svakoj srpskoj kući, na svakoj prodavnici državnoj je snajperista. I kad smo prošli pored pijace, jedno deset leševa je bilo na pijaci. I to su poubijali one Šiptare koji dođu rano ujutru da otvore trgovine, pekari, slastičari i tako. I njih su poubijali na pijaci. Jedan viče: "Nemojte gledati tamo, tamo su leševi, već su i neke prekrili!". Neko viče: "Ubili su mi brata. Eno ga leži na pijaci".

I tako da nismo otišli u logor. Bili smo u kućnom pritvoru i onda su mene pozvali na posao nakon mjesec i po dana. I ja sam počela raditi. Svi oni moji prijatelji, moje kolege s kim sam radila prije, korektno su se odnosili prema meni za ta tri mjeseca dok sam radila. Radila sam juni, juli. Avgust sam bila na godišnjem odmoru, a od prvog septembra su me penzionisali. Sin mi je sa kolegama Srbima otišao dva puta sa tačkama i dovezli su, brašna, ulja, šećera, deterdženta, kafe. Hrane smo imali, nismo se patili. Al' sam se patila što sam došla u komšiluk gdje ne poznajem ljude. Ne poznajem te ljude tamo, a struje nema. Morala sam ići moliti ljude da tamo kuham kruh. Kruha nije bilo kupiti.

Mi smo bili ovaj non-stop pod tim strahom. U tuđoj kući smo prije svega. Prvo smo bili u stanu kod jednog rođaka. Bilo je tijesno. Poslije nam jedna Muslimanka dala kuću. To je za mene nepoznat komšiluk bio. Sve su bili Muslimani okolo, ali oni po čitavu noć hodaju tim muslimanskim ulicama. I onda zađu kombijom i kaže, daj ličnu kartu. Pokažeš ličnu kartu, Musliman, u kombi i odvezoše. Iz čista mira tako su kupili narod. I mi od tog straha ta tri mjeseca, četiri dok smo bili u Prijedoru, nismo obukli pidžame za spavanje. Mi smo u spavali u trenerkama, samo patike skinemo, sjedeći malo otkunjamo po noći, po danu malo i tako. Nismo nikad legli ko ljudi, jer non-stop samo čekaš da ti neko pokuca na vrata. Mene su lično obilazili muževi od mojih kolegica, pitali da li imam problema, da javim na telefon...Al' nije to to. Doće neko koga ja ne poznajem, pa mi ne dat prić ni telefonu.

Napustila sam Prijedor i išla sam u Banja Luku. U Banja Luci oni su organizovali prevoz Bošnjaka do Vlašića gore, do Smetova. Po sedamdeset maraka po osobi, agencija jedna. Iz Prijedora smo mi krenuli normalno, međutim oni su nas ostavljali po trideset kilometara od razgraničenja, u šumi, pa su ljudi pješice išli. Mi smo imali sreću da smo nazvali Travnik i da je došao, od muža mi od sestre sin po nas kolima, pa smo došli kolima, tako da nismo puno pješčili. Možda smo desetak kilometara. To se nikad ne može opisati, nit se može izbrisati iz sjećanja. Ovdje, u kamp, sam došla februara '93. godine. Prije toga ja sam bila u Šipadu, u Zenici. Uslovi u Šipadu nikakvi nisu bili. Patila sam i ovdje godinu dana. Kad pogledam u ova brda ja plačem. Prijedor je ravan, nema brda, a ovo kao da me guši, kao da će pasti na mene. Takav sam osjećaj imala kad sam tek došla. Međutim, sad sam se i navikla.

Ovaj život ovdje, na stranu i to što se stvarno fino i dobija, nije nikakvo rješenje. Ljudi posjećuju, imaju dosta prijatelja i komšija iz svojih mjesta. Meni je jedina

okupacija sad ovaj moj posao, i to unuče što sam dobila. Da nije to, ne vjerujem ni da bi ostala vako dugo u ovom naselju.

Nama je najveće opterećenje taj povratak, da li će biti i kad...Mi smo sad isto opterećeni kao ono '92, '93. godine sa ratom. Ljudi samo o tome razmišljaju i o tome pričaju. Idu u posjete i vraćaju se sa nekim emocijama od kuća. Većina svijeta jedva čeka da se vrati na svoje.

Imamo rođaka u Njemačkoj, Švedskoj, u Americi...Oni nas i zovu i vani da idemo, al' ja nisam pomišljala do sada, al' sad gubim nadu za sve to. Razočarana sam sa tim Dejtonskim sporazumom. Prvo mi smeta što su dozvolili da dobiju status republike. Bošnjaci su najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini, i ako je trebao neko da dobije republiku onda smo mi trebali da dobijemo republiku, a ne oni. Svi oni imaju, i Hrvati i Srbi, matične neke svoje države, za koje se oni vežu, kao hoće da se s njima spoje. Ako oni hoće da žive s njima u istoj republici onda nek sele tamo, a mi nemamo ni jednu drugu državu. Jedina nam je Bosna i Hercegovina. A ja opet tvrdim, mi nismo muslimani one vrste, mi smo evropski narod.

Ja kuću nemam. Moja je kuća bila čitava u toku agresije na Prijedor. Nakon dvadeset dana moja je kuća srušena. Jedan dan su mi rekli da mi je srušena kuća. Ja nisam mogla da vjerujem, jer sam bila u urbanizmu da pitam kad ću da se vratim svojoj kući. Rekli su mi dok se pokupe kablovi od struje, od telefona, tako da nisam ništa ni iznjela iz svoje kuće, mada sam dobila odobrenje od kolega da mogu ući i da uzmem šta mi treba iz svoje kuće. Nisam mogla nosit u tuđe kuće, jer svako ima svoje stvari, nemam kud. Pred rušenje su mi zabranili ulazak, dok nisu iznijeli sve iz kuće što im treba. Sve su iznijeli, jer sve je bilo novo, sve je bilo dobro. Jedna žena mi je rekla da mi je kuća srušena. Reko: "Ma, kakva moja kuća srušena! Nije. Oni su meni rekli da ću se vratiti kući". "Ma, jest boga mi", kaže. Ja sam pošla prema kući i srušila sam se. Naišo jedan električar i jedna žena, uzeli su me i vratili kući. I ja sutradan popijem dva apaurina i opet krenem i odem na jedan most. Pitaju me, punkt njihove vojske, "Gdje ćete vi?" Reko, "Da vidim jel mi srušena kuća". Vidim dole da imaju prozori i jedno drvo prislonjeno uz prozor i crvene zavjese na prozorima. I ja odem okolo. Sretnem opet jednu ženu, kaže: "Jest, ono ti je samo prizemlje ostalo, pošto je dole kamen tvrdo, jaka kuća bila, moraju drugi bager dovest, a gore nema ništa tvoje". Ja odem kod jednog profesora, na njegovu kuću, njegova kuća izgorita sva. Popnem se na njegovu kuću, popnem se gore na balkon i vidim da moje kuće nema. Onda nisam mogla da siđem niz stepenice. Ona me žena svela i više nisam ni ošla nikada, ni pogledala. Sad '95. godine kad ovi izlazili iz Prijedora, rekli su mi da su poravnali sve, da se više ne zna ni gdje je čija koja kuća bila.

Kada bih imala priliku, bi" se vratila. Ne mislim da bi se vratila zato što želim s njima da živim, nego želim da ostavim djeci ono imanje koje smo imali. To je stvarno vrijedno imanje. Ako vidim da ima života ostala bi, ako vidim da nema života onda bi prodala, pa otišla. Nekad dobijem nadu i mislim da ću se brzo vratiti. Sad, ovog momenta, nemam nikakvu nadu. Tolko se iskomplikovalo, svaki je dan gore.

Što se tiče zdravlja, pa imam problema. Živci su otišli skroz. Mada pokušavam da sebe suzbijam u nekim stvarima i tražim sebi zabavu živci su na izmaku. Mislim to je sve od stresova i ratnih trauma, pa još iščekivanje povratka. Ovo nije nikakvo rješenje. Meni da je kutak jedan, dva sa dva, ali znam da je moje.

Rat u Bosni i Hercegovini je bio radi osvajanja teritorija, radi stvaranja Velike Srbije i Velike Hrvatske. Za rat je kriv Milošević i Tudžman. Prvi Milošević, broj jedan. Sve ove troškove Ujedinjenih nacija to je sve izazvao on. Evo sad slučaj na Kosovu, počev od Slovenije, Hrvatske, Bosne, sad Kosovo.

Niko nije imao interesa od rata. Možda pojedinci. Pojedinci su imali, ali narod kao narod niko. Nit' je ko dobio, nit' je ko izgubio. Svi smo na istom. Mislim da ne bi trebao biti više rat, da je svima dosta. Ali ako ne bude išlo milom, ja mislim da će ići silom, i povratak i sve. Hrvati su još pod uticajem političara da se ne žele vraćati. Srbi su već manje pod uticajem svojih stranaka, svojih vođa. Oni se žele vratiti. Ali vođe ne dozvoljavaju dvosmjerni povratak, što bi bilo normalno.

Ja mislim da ljudi mogu ponovo živjeti skupa u Bosni. Kad bi se pohvatali ti ratni zločinci i ti ratni huškači kad bi se povukli negdje, i pohvatali oni koji trebaju odgovarati, ja mislim da bi bilo sve normalno. Za jedno godinu, dvije dana sve bi bilo normalno, kao što je bilo nekad. Jer ja kad nazovem Prijedor, Srbi prijatelji kažu: "Nemamo druga, nemamo prijatelja, nemamo komšije". Znači oni koji se nisu ogriješili njemu nije komšija Srbin iz Drvara ili Brčkog, njemu sam ja komšija, koja sam skupa rasla s njim.

Kada bi ponovo počeo rat, drugačije bi se ponašala. Išla bih, ako bi imala neko oružje, išla bih na njih. Stvarno bi, jer su ubijali dijete u kolijevci, a žene kakve su bile grozne, to je nenormalno. Ja kažem, sutra kad bi ponovo zapucalo, meni je 55 godina, al išla bi braniti ono svoje. Rat nikome ništa nije dobro donio.

Meni je bitno da živim s ljudima, normalnim ljudima, psihički zdravim ljudima, a najmanje je važno ko sam i šta sam.

Ja sam to sada, uz rat, čula riječ Bošnjak. Za mene je to Bosanac. Mislim da ljudi imaju pravo da znaju ko su i šta su, da im to ne može niko pobiti, to pravo. Za mene, kao pojedinca, baš to nije puno važno. Važno je da je Bosna neka država, pravna država, demokratska, a dok god vladaju te nacionalne stranke koje insistiraju na tom nacionalnom identitetu, dotle nema života zajedničkog.

Ja lično nisam nikad ni pratila svoju religiju, nit sad pratim. Poštujem sve. Religija se više pratila po selima. U gradu je malo toga bilo. Mladi ljudi, gledajući na druge narode, počeli su i oni više vjerovati i gledati na to. Mislim da je to zbog rata, jer on kad kaže, braćo Srbi, braćo Hrvati, e tako i ovi počeli sa braćo Muslimani.

Mislim da pravi vjernik neće nikad zlo ni nanijeti.

Nikada ljudi prije rata nisu potencirali, ja sam Srbin, ja sam Hrvat, ja sam Musliman. Ne, to nikad nije bilo. Pa, eto, odlazili su ljudi u Srbiju prije 20 godina, pa su im rekli, "Šta vi tražite Bosanci ovdje?". Međutim, on sad počeo je ekavštinu da govori. Što to?! To neće stvarno nikad naučiti, jer to nije njegov maternji jezik. Bosanski Srbin ne može ekavštinu govoriti, jer to njegov maternji jezik nije. E to je to, što ti političari i sad zavode ekavski jezik po školama, što to nije normalno. Mi

smo ostali Bosanci, mi govorimo bosanski jezik. Piše bosanski jezik, al to je u stvari srpsko-hrvatski jezik kojim smo i ranije svi govorili.

Najpotrebnije je da ekonomija krene, da bi se zaposlili ljudi, da žive od svog rada i od svog truda. Jer i ovo do sada, mi imamo sve ali nemamo zadovoljstvo. Ja bi volila više da mogu da radim, da moja djeca rade, da pridonose. Jer na kraju krajeva ja imam penziju, ne može mi bit dovoljno u ovim uslovima, ali bolje bi bilo da svi radimo i da ta sredstva koja se ulažu u Bosnu i Hercegovinu, da se najviše ulažu za ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine.

Politička situacija se počela malo da mjenja. Počeli su malo ljudi da trezvenije razmišljaju, drugi ljudi, ne ovi nacionalisti. Počele su malo ove demokratske stranke da plivaju na površinu, što mene raduje, što se ja nadam da će za godinu, dvije dana te nacionalne stranke da se eliminišu, da ostanu te demokratske stranke. To bi za moj pojam bilo bolje.

Ja više nikad ne bi mogla računati na bilo kakvu Jugoslaviju. Nikad, na bilo kakvu Jugoslaviju se ne može računati. Nego, svako za sebe. Eno, Crna Gora u sastavu Jugoslavije pa je maltene, kao Kosovo.

U staroj Jugoslaviji bio je bolji život nego sad. Da su se normalno razišle republike, ja vjerujem da bi bilo bolje svakome. Jer taj savezni budžet puno je odnosio, a republike su malo koristi viđale. I zato kažem, bolje svak za sebe.

Moja je želja da se vratim kući, da obezbjedim djeci da su u svom, na svom, da mi djeca normalno dobiju zaposlenje da mogu da žive od svog rada. Ja sam, evo, šest godina provela, mogla sam otići vani. Nisam htjela, nije mi moglo srce da odem. Čini mi se da je ovo sve sad još uvijek zamumuljeno, zakukuljeno, da se ne zna još ništa i sad bi mi bila želja da negdje odem. Samo da mi hoće djeca. Al' neće djeca! i to ne želim zbog sebe, već zbog djece, radi njihove budućnosti. Možda griješim, ali 99% da ne griješim, ako kažem da ovdje ima dosta, kako da kažem, masla i pojedinih u međunarodnoj zajednici. Dok su oni dozvolili da samo jedan čovjek izazove tolike troškove, prvo na račun tih mirovnih snaga koje su već dvije i po godine tu. Drugo radi ekonomskog razvoja Bosne. Treće radi izgradnje tih porušenih kuća koje su Srbi uništili. Taj iz Beograda je komandovao, a da oni ne mogu da smaknu tog jednog čovjeka, koji tolike troškove izaziva, ne samo nama građanima Bosne, nego čitavoj međunarodnoj zajednici. Da ne mogu da sklone tog čovjekao koji je izazvao u četiri republike rat. Onda sam mišljenja da tu neko ima drugi ko preko njega to radi. Da njih ima tri, četiri te države, možda Francuska, Engleska, Rusija koje to preko njega rade. Da se malo međunarodna zajednica pozabavi, nije to samo što je u pitanju Bosna, nego će biti još. Može se desiti balkanski rat. Dole je Grčka, dole su napete situacije, Grčka, Turska, Makedonija. Onda će zahvatiti Albanija i onda će dalje se proširiti u Evropi. Onda niko nikome neće moći pomoći, ako budemo svi u ratu. Mislim da bi trebali tog čovjeka smaketi, smjeniti ga. Jer i njima tamo ne cvjetaju ruže u Beogradu. Tamo je narod nezadovoljan. Zar može jedan čovjek svoj narod da uništava?! To što on čini Muslimanu, zašto ne bi kad je njegov Srbin gladan u Srbiji i kad nema posla. I penzioneri nemaju penzija isto ko mi gdje je bio rat. Te ekonomske sankcije što

međunarodna zajednica uvodi, to je samo toliko providno da jedan obični građanin bez škole može da vidi da je to gledanje kroz prste. To je samo na papiru, a sve drugo se radi normalno.

Mislim da bi moja poruka bila toj međunarodnoj zajednici da malo povede računa više o tom čovjeku. To je tačno jedini čovjek u srcu Evrope koji izaziva rat, izaziva sukobe. Neće ga samo izazvati u Bosni, u Hrvatskoj, gdje je već izazvo. Bojim se da će taj sukob izbiti i na Balkanu, ako se bude međunarodna zajednica ponašala ovako kako se ponaša.